

Lliçó magistral del senyor Joan Veny i Clar

Magnífic Senyor Rector,
Senyora Presidenta del Govern de les Illes Balears,
Digníssimes autoritats,
Senyores, senyors,
Amigues, amics,

Permeteu-me que enceti aquesta intervenció expressant la meva gratitud al Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, al Rector Magnífic i al Consell de Govern de la Universitat per l'atorgament d'aquesta distinció. Sé que gran part dels components del Departament, d'on ha sortit la proposta, han estat deixebles meus a la Universitat de Barcelona, hi van rebre el virus de la meva passió per la llengua, i han estat responsables de tan gran honor. A aquest propòsit voldria fer un esment especial de Jaume Corbera, que ha teixit una bella *laudatio*, filla de l'afecte que ens uneix, i que m'ha fet ruboritzar. I em plau subratllar que la llavor sembrada en aquesta institució ha donat els seus fruits, i d'això n'estic ben orgullós: és per a mi un plaer constatar que ells, com altres col·legues amb qui compartesc amistat i simpatia, han estat i són peces medul·lars del prestigi d'aquesta universitat, almanco pel que fa a la branca del català que —no ho oblidem— és el nirvi, l'ossamenta, el pal de paller de la nostra identitat.

Sent la necessitat de referir-me als meus mestres i als qui m'han ajudat en la meva trajectòria acadèmica i humana: el meu reconeixement, en primer lloc, a Antoni Maria Badia i Margarit, el meu mestre, a qui tant deu la meva formació científica, i a Joan Bastardas, que amagava, rere la seva modèstia, un pou de saviesa. Tot i que no vaig poder gaudir dels seus ensenyaments a les aules universitàries, perquè l'exili l'en va apartar, és molt el que dec a Joan Coromines, Himàlaia de la ciència etimològica, mestre immens de la lexicografia. I no dec menys a Antoni Maria Alcover, el fundador de la dialectologia catalana, iniciador de l'obertura enriquidora del català cap a la romanística, artífex del magne *Diccionari català-valencià-balear*. El seu nom va de bracet amb el de Francesc de Borja Moll, lingüista excel·lent, persona modèlica: gràcies a la seva sapiència i abnegació, hem vist acomplida una obra monumental que és l'enveja dels romanistes estrangers. Vull deixar també constància de la meva gratitud als centenars d'informadors de l'*Atles lingüístic del domini català*, patrimoni preuat de la nostra llengua i cultura popular, que, darrere un martelleig de preguntes i

repreguntes, em van ensenyar la riquesa del nostre mosaic lingüístic. I també als membres de l'equip que van col·laborar en l'arreglada de materials (Joan Martí, Joaquim Rafel, Lídia Pons, Montserrat Badia) i als que treballen activament i entusiasta en la seva elaboració (Lídia Pons, Núria Jolis, Montse Roma, Pedro Monzo).

Encara he de dedicar un record emocionat a amics illencs que em varen honorar amb la seva amistat i avui dormen el somni dels justos: Jaume Vidal Alcover, Bernat Vidal i Tomàs, el pare Rafel Ginard Bauçà, Damià Huguet, Bartomeu Font, Gregori Mir; i els clergues amics Gabriel Reus i Guillem Julià.

Tampoc vull deixar de fer un esment especial de gratitud a la meva família: al meu pare, forjador que feia meravelles amb el ferro; a ma mare, que va acceptar resignada el dolor d'una llarga malaltia; dels dos vaig aprendre aquest llenguatge nostre, antic com una olivera retorçada pels segles, amb aroma de garriga, de mar i de colors dialectals, i em van ensenyar el camí de l'honradesa, la dignitat i l'amor al treball. A n'Estrella, que sempre ha comprès la meva dèria per la llengua i ha estat indulgent amb les meves absències de la llar a causa de les sovintejades "eixides" dialectològiques; també als meus fills i néts, que em regalen garberes d'afecte i em salven sovint del tràngol en el maneig de les noves tecnologies. I un record afectuós als dos germans: Miquel, que cantava com els àngels, i Quelita, paradigma de generositat.

Amb aquest reconeixement d'un treball continuat, que he volgut rigorós, i una inamovible lleialtat al meu país, he vist nimbada la meva vellesa, arrecerada en la dedicació a la filologia, que és com una pòlissa de longevitat i, "mentre la raó em claregi", que diria Foix, continuaré sent no una estrella de la investigació lingüística, sinó un jornaler, un soldat de la llengua, posant maons al seu edifici, seguint els passos de Marià Aguiló, Alcover, Moll, Fabra, Coromines, bussejant en la seva entranya, resseguint el pelegrinatge dels seus mots, descrivint els seus mecanismes, combinant la dimensió diatòpica amb la selecció estàndard, i defensant la seva dignitat de les agressions d'un centralisme excloent i insolidari.

També vull tenir present, en un acte memorable com aquest, el meu poble, Campos. En el retrovisor de la meva vida, se'm dibuixen carrers de pols i fang, rarament transitats, on la gent se saludava, frontis de color de bescuit, portals redons de peces ben ajustades, capelletes de via crucis que, nins revoltosos que érem, convertíem en blanc de les nostres pedrades; torres de defensa que, segles enrere, ens havien protegit dels atacs sarraïnescos; activitats religioses arran de les quals enjoncàvem el carrer d'heura i penjàvem rest de llenrisca i sivina; Sant Julià que, al cucurull del

campanar, desafiant pluges i canícules, ens beneïa amb mà benefactora; i, a foravila, Sant Blai, que, dins la seva esglésiola, vella de segles, acollia romers que obsequiava amb pastes que guarien les dolències guturals: “Mu mare em dugué a Sant Blai / per aprende de rallar / i ara m’hi vol tornar / perquè diu que no call mai”; i, a la costa rapitenca, llegües i llegües d’arena albíssima i d’aigües diàfanes, enlletgides a voltes per alguns boldros obscurs de posidònia difunta, com recordant-nos que la perfecció, la puresa, té els seus enemics; unes aigües riques de fauna marina on, amb el nostre llaüt, aixecàvem de l’entranya del mar donzelles, oblades i pagells. Un paradís el de la meva infància que, al pas del temps, esdevé més bell i amb un punt de nostàlgia.

Però, en aquesta ocasió, com és costum, vos hauria de parlar d’un tema de la meva especialitat, encara que sigui sense pretensions erudites. I res més adequat, al meu entendre, que parlar-vos, encara que sigui succintament, del català de Mallorca, del català de les nostres illes, combinant la història amb la descripció.

Al llarg de la història s’hi han parlat cinc llengües territorials: el fenici, a Eivissa, amb un recialla toponímica com és *Tagomago*; una llengua prellatina a Mallorca i Menorca, desconeguda, potser cèltica, de la qual no tenim certificació escrita, sols ens han deixat els monuments megalítics; el llatí, portat pels romans, parlat entre els segles III a. de C. i VII d. de C., quan ja esdevé una llengua diferenciada, un romanç, que queda interromput per la dominació musulmana, introductora de l’àrab, amb les seves variants: els tres segles d’assentament a les nostres illes han deixat uns supervivents: antropònims com *Mesquida*, topònims com *sa Ràpita*, noms comuns com *tafona*, *estormia* o *sinia*, que ells varen introduir; són imputables als mossàrabs, o cristians que conviven amb els musulmans, noms de lloc com *Petra*, *Campos*, *es Colombar*. Amb la conquesta cristiana assistim a una altra substitució lingüística: els catalans transfereixen a l’arxipèlag el català de la Península, una veritat com un temple, sancionada per la història, la dialectologia i l’onomàstica: si hi ha mallorquins que duen els llinatges *Manresa*, *Mataró* i *Vic* és que els seus avantpassats procedien d’aquestes poblacions del Principat i si deim *paia*, *sa cadira* i *pateix* és perquè aquells venien sobretot de la banda oriental de Catalunya; fa esbutzar de riure sentir qualche membre d’una anomenada *Academi* defensar, invertint la veritat històrica, que l’article dit “salat” hauria estat exportat pels mallorquins a la Costa Brava. Quina vergonyosa distorsió de la veritat!

La participació occitana en la conquesta de l’illa, que va ser substancial, amb ulteriors aveïnaments, podria explicar formes mallorquines com *nigul* (i *nirol*, a Pollença), *a la biorxa* ‘a la torta’, *tracalada* ‘multitud’.

La vinculació amb Catalunya, que ments ignares o perverses han volgut negar, es fa visible en un percentatge d'elements compartits que fa que parlem d'una mateixa llengua (*braç, dit, mà, genoll*); fins i tot, mots considerats ben nostres o exclusius com *quitar, tornet, claper, endiot, guàtlera*, etc., es retroben al Principat, i altres mots del català peninsular reapareixen a vegades a casa nostra en forma toponímica, com *Balç, Torm, Artiga, Balma, Astor, Toi 'toll'*, etc., que devem a l'escorcoll sagaç de Cosme Aguiló. I no parlem de les concomitàncies amb els parlars occidentals, especialment el valencià, altament freqüents, per raons d'arcaisme; així, travessant el pont del mar, s'uneixen *torcar, arena, besada, pigota, granera, poal, coa*, etc. Semblant unitat es visualitza burxant en el mallorquí de segles passats que desmenteix suposades discordances entre mallorquí i català continental: *llevadora* va tenir en mallorquí llarga vida abans de ser substituït per *comare*, com també *llogacames* abans de rebre la competència de *trobiguera*. Tota llengua canvia a través dels segles. I a voltes la documentació ens ho confirma. La *Scripta mallorquina*, que recull textos no literaris des del segle XIII fins al segle actual, permet seguir d'una manera empírica les mutacions fonètiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques: així el segment final de *gàbia, ràbia*, etc., manté la vocal final fins al segle XVIII, quan aquests mots passen a *gabi, rabi*. La *Scripta* també ens revela que el plural *hòmens* perdura en mallorquí fins al segle XVIII, quan apareix *homos*.

Els processos inquisitorials escrits en castellà introdueixen, per canvi de codi, mots mallorquins que ara tenim documentats per primera vegada: *coques bambes* i *fava parada* ja apareixen al segle XVII i l'expressió *Jesús Sant Antoni!*, al segle XVIII.

En la formació del mallorquí i del menorquí va tenir un paper important l'italià o, millor, els dialectes italomànics, especialment el genovès. Així l'antic *pàmfil* 'tipus de nau', el peix *alatxa*, els *vessos* de la vela, l'*estamenera* i l'*amant* 'peces de la barca' són atribuïbles a l'expansió nàutica de Gènova en el Mediterrani occidental; *canterano, xixisbei*, el joc del *tressetti* procedeixen de l'italià, com probablement també *forqueta* 'forquilla', *brilla* 'brida' i fins els *sospiros* de Manacor i les *viandes* 'pastes de sopa' del menorquí.

Una característica del balear, i concretament del mallorquí, és que el fet de formar una societat tancada i de no haver mantingut relacions sovintejades amb altres comunitats ha condicionat una evolució particular, molt pròpia i diferenciada, perquè la comunicació era estrictament interna i els seus parlants no s'havien d'entendre amb gent de fora ni havien de fer esforços per fer-se entendre. Un mot, situat dins un context, veu modificada la seva estructura fònica. Així el sintagma *pocs pits* o *pocs pics* es pronuncia *pop pits*; o una expressió com "per l'agost vaig tenir vacances" esdevé

“pes got vaig tenir vacances” on *agost*, dins el context, per les potents assimilacions nostres, esdevé **got*. Afegim-hi casos com *fii* ‘fill’, *confii* ‘confio’ o *cruu* ‘cru’, combinació d’una vocal d’extrem tancament amb una altra del mateix timbre, que no té parangó en cap altre dialecte, com tampoc trobareu en cap llengua de la Romània el grau zero de la iodització en casos com *paa* ‘paia’, *rea* ‘rella’ del menorquí i alguns parlars mallorquins; o també la pèrdua de –s– a *camia* o à ‘ase’ (*esquena d’à*), la neutra tònica de *ceba* o l’article salat, amb assimilacions com *et sol* ‘es sol’, *set cebes* ‘ses cebes’. I encara un caramull de mots propis com (*a*)*tupar*, *colcar* ‘anar en vehicle’, evolució de *cavalcar*; *a betzep*, *tafona*, *al·lot*, *xot*, *talent*, *capell*, *uís*, *sedes*, *trunyelles*, *empegueir-se*, *mena* ‘mentida’, *tasser*, *mordales*, *garangola*, *brusquer*, etc.; locucions com *així mateix*, *per paga*, *entre i entre*, *dur ses ombres mortes*, etc.; i parèmies exclusivament nostres, com *Una monja l’encén i un frare l’apaga*, referida al començament i al final de l’estiu, o la misteriosa *estar a punt de pastora mia* ‘en la millor disposició’, unitats lèxiques sovint incorporades al discurs poètic, com ha fet el nostre Damià Huguet.

M’agradaria inserir qualcun dels mots característics en contextos d’actualitat:

Ens *arregussarem* les mànigues per treballar amb rigor i passió per la nostra cultura.

Són *bobians* aquells que encara creuen que el català només és un dialecte.

Sols quatre *esburbats* diuen que el balear és una llengua diferent de la resta del català.

Que Déu hagi perdonat els *caparruts com a peixos de xerxa* que confonen llengua col·loquial i llengua estàndard, la que ens uneix i ens fa més grans dins el marc de la catalanofonia i del concert internacional.

És evident que el castellà mereix tot el nostre respecte, però *van calçats per aigo* els qui pensen que aquí és llengua pròpia; basta veure que *parlar foraster* ha estat sinònim de *parlar castellà*.

Donarem un *aixabuc* als qui no creuen en la unitat de la nostra llengua.

Farem *jutipiris* als qui es burlen del català dient que no és apte per a la ciència.

Desjectarem els *capverjos* de la mala política que tanquin les comunicacions televisives amb comunitats d’una mateixa llengua.

Mereixerien *ventim i qualche closcada* els qui posen traves a les Humanitats i a l’ensenyament de la llengua i la literatura catalanes.

Demanarem als nostres *missèrs* que ens defensin dels atacs jurídics a la nostra llengua.

Si el Govern central posa pals a les rodes de la normalització lingüística, farem una *teringa* verda que envolti el perfil de les nostres illes per defensar els nostres drets.

No cal dubtar de la unitat del balear, amb tants d'elements comuns (article salat, desinència zero del present d'indicatiu *cant*, incoatius en *e* i no en *i* (*patesc*) i un bon nombre de lèxic compartit); tanmateix, com era d'esperar, per factors històrics i geogràfics, cada dialecte ha seguit en certs casos camins diferents: el menorquí, a part la breu nòmina d'anglicismes, diu *espanya* i no *espenya*, *fusell* i no *fuell*, *esclarir* i no *aclarir*, *furgar* i no *grufar*, *matxo* i no *mul*, *pardal* i no *gorrió* o *teulader*, etc. Hi notam una més gran adhesió a les formes continentals, potser per haver estat Menorca arrabassada al domini musulmà cinquanta anys més tard que Mallorca i segurament per unes més fortes relacions amb el Principat. El cas d'Eivissa és diferent: a més de tresorejar preciosos arcaïsmes (*es mels de sa cara* 'pòmuls'), les seves relacions econòmiques, marineres, comercials amb la propera costa valenciana han fet albergar una setantena de mots d'estirp valenciana, que inútilment cercaríem a les altres illes (*dacsa* 'blat de les Índies', *aliacrà* 'icterícia', *amprar* 'manllevar', *galfi* 'dofi', etc.).

Estim les paraules, les que viuen entre nosaltres des que van arribar de Catalunya (*terra*, *torrent*, *saragall*, *groc*), les que han viatjat d'altres països (*cucurutxa* 'tos ferina'), les que custodiam zelosament cobertes per la pols dels segles (*cercar*, *bolla*, *quern*), les que han canviat la seva estructura i el seu contingut, fent-les més nostres (*colcar*, *retgirar-se*, *mamballeta*) o les que tenen una aurèola poètica (*agombolar*). L'estima ha esdevingut passió a l'hora de penetrar en la seva entranya etimològica, un descobriment que et fa feliç com veure néixer una flor o contemplar l'esclat de l'alba, amb el valor afegit de sumar al plaer de la troballa un progrés per a la ciència lingüística. He fruit aclarint l'origen de mots balears com ara *pestriu/bestriu* 'tipus de mussola', relíquia mil·lenària del llatí PISTRIX; *quetsémper*, un peix rebutjat pels pescadors que remunta a la doxologia *et nunc et semper* del Gloria patri; els peixos menorquins *junclar* 'fadri' o *joglar* 'varietat de tord', noms basats en la variació dels seus colors com el vestit bigarrat dels joglars medievals; l'*alatxa*, d'origen itoloromànic; l'annereta de prat dita *setla*, reducció de **sarssetla* (< llatí vulgar CERCEDULA) i el seu equivalent eivissenc *sarçó*; les *escoes* de les barques, sense relació amb el llatí ABSCONSAS 'amagades' sinó amb *coes*; les *figues paratjals*, és a dir, de paratge, reservades per la seva qualitat a la gent d'alt nivell econòmic; *uís*, sinònim antic de *atxem*: si aquest és d'origen onomatopeic, aquell té el precedent lul·lià *auirs*, derivat d'AUGURIU, pel valor augural que els antics donaven als esternuts; l'eivissenc *tol·lar* 'mirar' remunta al TOLLE TOLLE bíblic, usat primer amb valor d'insistència; *aluleia* 'cridòria' no és una adulteració del llatí ALLELUIA sinó un derivat de *ulular*, *lular* 'udolar'

(< ULULARE). En antroponímia, he desllatigat, que diria mossèn Alcover, la misteriosa *i* del nom *Aina*, una variant de *Anna* en expansió extrainsular; he relacionat el cognom *Sabé* amb l'antropònim *Sever* (< SEVERUS), tan documentat en menorquí, i no amb 'sembrador de cebes'; i, finalment, he reforçat amb nous arguments l'ètim de *Formentera*, rebutjant PROMONTORIA 'promontoris' i defensant 'illa del forment' (< FRUMENTUM), recolzat en la documentació, el sintagma medieval *la Formentera* i els recents descobriments arqueològics.

Finalment, no és sobrer recordar que llengua col·loquial i llengua estàndard són cares de la mateixa realitat, conviuen perfectament; la primera és centrífuga, tendeix a la diversificació, és el regne de la llibertat; la segona és selectiva, centrípete, unificadora, compleix necessitats culturals i intel·lectuals, elimina vulgarismes i mots locals, foragita castellanismes i mots forans innecessaris, planifica neologismes, facilita la intercomunicació i ens obre fronteres internacionals. Tot i ser supradialectal, admet dialectalismes de prestigi, d'una certa extensió, d'àmplia tradició escrita, de vigència d'ús, d'expressivitat o succedanis d'un estrangerisme. Un bon esplet de mots balears han entrat en el corpus normatiu, com *horabaixa*, *xerec*, *garangola*, *oioi* i un llarg etcètera; que estan a disposició de tots els usuaris de la llengua, però de cara als mitjans de comunicació, la *Proposta per a un estàndard oral* de l'Institut fa possible l'ús de *fasser* o *palmera* en un àmbit restringit insular o en un àmbit general respectivament; així es donen a conèixer les equivalències entre particular i general, es fomenta l'ús de formes col·loquials de prestigi i se salvaguarda en certa manera la vida dels dialectes, un patrimoni preuat que no hem de deixar perdre. A més, qualcun dels mots insulars com *xoquí* i *xibiu*, d'arrelam propi, poden ajudar a substituir mots de dubtosa prosàpia, com *xanqueta* i *xiringuito*, respectivament.

I bé, ja és hora de concloure. Gràcies de nou a tots vosaltres, amics i col·legues que heu vingut de l'illa i de la mar enllà per fer-me companyia en un dia tan feliç; d'una manera especial als directors i representants dels Departaments de Filologia Catalana de les nostres universitats que m'han volgut agombolar en aquesta ocasió; a tots els representants d'institucions d'aquí i de fora i també a aquells que des de la distància m'han fet arribar la seva adhesió; a tots vos tendré sempre presents en la memòria del meu cor.

L'altre dia vaig llegir en la camiseta d'una ciutadana "La vie est faite de petits bonheurs", de petites felicitats. I és veritat. Però també podríem dir "La vie est faite de grands bonheurs", la vida és feta de grans felicitats, com aquesta que m'heu regalat, perquè ve d'una Universitat estimada que ara puc dir que és la meua Universitat. Moltes de gràcies!

Joan Veny